

УДК 94(100)«16-19»075,8

DOI: 10.31499/2307-4914.1(27).2023.278735

**НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КОЛОНІАЛІЗМ
НА ТРАДИЦІЙНОМУ СХОДІ (XVII–XX СТ.)»
В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ІСТОРІЯ)
ОС «МАГІСТР»**

Анжела Іржавська, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького.

ORCID: 0000-0003-1505-9403

E-mail: irzhavskaya@ukr.net

У статті висвітлено особливе науково-теоретичне та практичне значення навчальної дисципліни «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» в процесі підготовки магістра історії в системі вищої освіти. Зазначено, що дисципліна є важливою складовою підготовки фахівців-істориків спеціальності 014 Середня освіта (Історія) ОС «магістр» і викладається в Навчально-науковому інституті міжнародних відносин, історії та філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Охарактеризовано структуру, змістове наповнення навчальної дисципліни та її навчально-методичне забезпечення у процесі викладання. Проаналізовано вміння та навички, якими оволодівають студенти під час вивчення даного курсу; акцентовано увагу на доцільності його вивчення з метою формування у студентів уявлення про цивілізаційний розвиток традиційних східних суспільств.

Ключові слова: колоніалізм; традиційний Схід; навчальна дисципліна; магістратура; вища освіта; інформаційний обсяг дисципліни; змістові модулі; методичні рекомендації.

**COURSE “COLONIALISM IN THE TRADITIONAL EAST
(XVII–XX CENTURIES)” IN THE TRAINING SYSTEM FOR
STUDENTS OF SPECIALTY 014 SECONDARY EDUCATION
(HISTORY) OS “MASTER”**

Azhela Irzhavska, PhD of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University.

ORCID: 0000-0003-1505-9403

E-mail: irzhavskaya@ukr.net

The article highlights the structure and content of the educational discipline “Colonialism in the traditional East (XVII–XX centuries)”, which is an important component of the training of historians in the specialty 014 Secondary Education (History), educational level “master” and is taught at the Educational and Scientific Institute of International of relations, history and philosophy of the Cherkasy National University named after B. Khmelnytskyi. The purpose of the article is to highlight and analyze the structure and content of the academic discipline “Colonialism in the traditional East (XVII–XX centuries)”, to characterize the special scientific, theoretical and practical significance of this course in

the process of preparing a master's degree in history in the system of higher education. The article states that the academic discipline "Colonialism in the traditional East (XVII–XX centuries)", the subject of which is the history of colonialism in the countries of the traditional East, their struggle for their independence, the influence of the methods of colonial administration of metropolitan countries on changes in social economic and political spheres of development of traditional Eastern societies, is of great scientific, theoretical and practical importance in the process of preparing a master's degree in history. The article states that in the process of studying the course, students acquire the ability to characterize the general trends of the historical development of the countries of Asia and Africa in the new and modern times and to determine the nationally special features characteristic of an individual country or group of countries; determine the place and role of each country in the world colonial system.

Keywords: colonialism; traditional East; educational discipline; master's degree; higher education; information volume of the discipline; content modules; methodical recommendations.

Навчальна дисципліна «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)», предметом вивчення якої є історія колоніалізму в країнах традиційного Сходу, їх боротьба за свою незалежність, вплив методів колоніального управління країн-метрополій на зміни в соціально-економічній та політичній сферах розвитку традиційних східних суспільств, має велике науково-теоретичне та практичне значення в процесі підготовки магістра історії. Вивчення даної дисципліни покликане сформуванню у студентів уявлення про цивілізаційний фундамент традиційних східних суспільств, з'ясувати їхню суспільно-політичну та соціально-економічну орієнтацію, систему цінностей, пріоритети в колоніальний період, визначити вплив колоніалізму на релігію, культуру і менталітет Сходу.

Проблематика вивчення історії колоніалізму на Сході досить ґрунтовно досліджувалася і висвітлювалася у працях вітчизняних сходовознавців В. А. Рубеля [1; 8], Головченка В. І. [1], які опублікували серію навчально-методичних посібників, підручників, тематичних хрестоматій, що містять цінний матеріал з історії постсередньовічного (XVIII – друга половина XIX ст.) та колоніального Сходу (кінець XIX – друга третина XX ст.). Корисними для написання даної статті стали узагальнюючі праці, навчально-методичні посібники, збірники документів, наукові статті з історії країн Сходу, авторами та укладачами яких є когорта вітчизняних дослідників і викладачів українських вишів, а саме: В. П. Кириченко [4], А. М. Козицький [5], І. І. Поп [8], А. П. Іржавська, Т. В. Терещенко [3], О. Л. Ковальков, В. М. Філоретов [2].

Мета статті – висвітлити та проаналізувати структуру та змістове наповнення навчальної дисципліни «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)», охарактеризувати особливе науково-теоретичне та практичне значення даного курсу в процесі підготовки магістра історії в системі вищої освіти.

Колоніальна система – це всесвітня система колоніальних і залежних від метрополій країн, яка склалася на початку XX ст., коли завершився територіальний поділ світу між найбільшими капіталістичними державами і перетворення незалежних країн на колонії внаслідок їхнього військового, економічного і політичного поневолення [6; 7]. Колоніалізм почав формуватися в період меркантилізму – початкового накопичення капіталу. У XVI–XVII ст. колоніальними імперіями стали Іспанія, Португалія, Голландія, Великобританія, Франція, на початку XIX ст. – США.

Навчальна дисципліна «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)», є однією з важливих складових у процесі підготовки фахівців-істориків освітнього

ступеню «магістр» і складається з трьох змістових модулів: «Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході», «Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.», «Деколонізація і постколоніальний розвиток країн традиційного Сходу» [3].

Завдання вивчення дисципліни полягає у наданні студентам необхідних знань про основні риси політичного і соціально-економічного розвитку країн Сходу в колоніальний період, історичні події, пов'язані з завоюванням і відстоюванням національної незалежності, ідеї та особистий внесок видатних діячів в історію національно-визвольних рухів. Навчальна дисципліна «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» має міждисциплінарні зв'язки з іншими дисциплінами – «Історія середньовічного Сходу», «Історія країн Азії, Африки та Латинської Америки нового часу», «Нова історія Західної Європи та Північної Америки», «Новітня історія Західної Європи та Північної Америки» [3, с. 4–5].

У процесі вивчення курсу студенти оволодівають вмінням характеризувати загальні тенденції історичного розвитку країн Азії та Африки в новий та новітній час і визначати національно особливі риси, характерні для окремої країни або групи країн; робити диференційований порівняльно-історичний аналіз рівня соціально-економічного і культурного розвитку цих країн; визначити місце і роль кожної з країн у світовій колоніальній системі.

Завершивши вивчення дисципліни, студенти повинні знати: передбачений програмою матеріал і на його основі набути необхідних вмінь та навичок щодо визначення причин і наслідків колоніалізму як явища, його взаємозв'язок із загальноісторичними процесами; становлення та розвиток світової колоніальної системи; найважливіші напрямки колоніальної політики найбільших метрополій світу; ідеологічні концепції колоніалізму і типові методи колоніальної експлуатації; відмінності в системах управління колоніями; наслідки колоніальної політики. Знання з даної дисципліни сприятимуть удосконаленню науково-дослідницьких навиків студентів, уміння працювати з науковою літературою, картографічними, статистичними та іншими специфічними джерелами та матеріалами.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин – 3 кредити ECTS, з них – 30 год. аудиторних, 60 год. – самостійна та індивідуальна робота. Обсяг навчальної дисципліни складається з трьох основних модулів, кожен з яких містить декілька тем, що розкривають зміст даного модулю. Дисципліна викладається українською мовою, разом з тим, практикується часткове її викладання англійською мовою, що схвально сприймається студентами магістратури і є для них корисним.

Змістовий модуль 1. «Ранній європейський колоніалізм на традиційному Сході» структурно складається з: теми 1 «Вступ до курсу «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)». Ранній європейський колоніалізм в країнах Сходу»; теми 2 «Колоніальна експлуатація народів афро-азійського регіону в XIX ст. Селянські повстання». Змістовий модуль 2. «Особливості колоніалізму та національно-визвольний рух в країнах Сходу в кінці XIX – на початку XX ст.» структурно складається з: теми 3 «Зародження національно-визвольного руху на Сході. Особливості колоніалізму в кінці XIX – на початку XX ст.»; теми 4 «Суть мандатної системи. Національно-визвольні рухи міжвоєнного періоду в країнах Сходу». Змістовий модуль 3. «Деколонізація і постколоніальний розвиток країн традиційного

Сходу» структурно складається з: теми 5 «Деколонізація країн Азії та Африки»; теми 6 «Проблеми постколоніального розвитку незалежних держав афро-азійського регіону. Неокolonіалізм» [3, с. 10–11].

Тематика та зміст лекційних та семінарських занять відповідають змістовим модулям. Під час вивчення дисципліни студенти керуються спеціально підготовленим та опублікованим навчально-методичним посібником «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» (автори – доценти кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ЧНУ ім. Б. Хмельницького Іржавська А. П. та Терещенко Т. В.) [3].

Розгорнуті методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять, якими забезпечено вивчення вказаної дисципліни, дають змогу студентам якомога ефективніше та результативніше засвоїти матеріал. Семінарське заняття з теми «Етапи та ідеологічні концепції колоніальної експансії» має на меті сформувати у студентів уявлення про колоніалізм як всесвітнє явище, проаналізувати основні етапи колоніальної експансії. Під час підготовки до нього студенти повинні усвідомити, що період колоніалізму – це етап в історії Сходу, який був пов'язаний з трансформацією існуючої традиційної структури. Цей період приніс Сходу дещо суттєво нове в його розвитку, а сама колоніальна експансія опиралася на ідеологічні концепції (меркантилізм, фрітредерство, протекціонізм) [1; 3; 9].

Початок європейського вторгнення в країни Сходу співпадає з епохою Великих географічних відкриттів – періодом розширення світових зв'язків, в першу чергу торговельних – і розпочалося воно вже на межі XV–XVI ст., а в XVIII ст. відбувається активне колоніальне проникнення європейських держав у країни Сходу. В XIX ст. відбувається трансформація традиційної внутрішньої структури Сходу, який вимушений був пристосовуватися до нових реалій світової колоніальної системи. Формування колоніальної системи призвело створення єдиної системи світового капіталістичного господарства на основі сформованого єдиного світового економічного ринку [1; 9].

Готуючись до семінарського заняття на тему «Національно-визвольні рухи на Сході в першій половині XX ст. Створення мандатної системи», студенти мають на меті з'ясувати суть мандатної системи; простежити процес зародження та розвиток національно-визвольних та антиколоніальних рухів на Сході, з'ясувати їх особливості. Студенти повинні усвідомити, що вже на середину XIX ст. традиційний світогляд Сходу під дією європейської експансії зазнав змін. Європейська експансія і процеси модернізації дезорганізували життя східних суспільств, руйнуючи традиційну систему цінностей, а нова європейська система цінностей була для них чужою. Під впливом зовнішніх обставин Схід вступив в індустріальну епоху, не будучи до цього підготовлений. З огляду на місцеві і цивілізаційні особливості національно-визвольний рух Сходу поєднував традиційні і сучасні фактори. Можна виділити три основних цивілізаційних регіони, які відрізняються особливостями зародження національно-визвольного руху: мусульманський (близькосхідний і центральноазійський); індуїстсько-буддистський (Індія і Південно-Східна Азія); конфуціанський (східноазійський) [3; 1].

Вивчаючи тему «Деколонізація країн Азії, Африки», студенти мають можливість всебічно проаналізувати процес деколонізації і постколоніального розвитку країн традиційного Сходу, усвідомлюючи, що з огляду на нові глобальні геополітичні реалії XX століття модель колоніалізму вичерпала себе і до середини XX ст. економічна і

політична неспроможність колоніальної системи виявилася в повній мірі. Вже на початку ХХ ст. система прямого колоніального підпорядкування вичерпала свої можливості. У міжвоєнний період і в роки Другої світової війни низка держав Сходу домоглися скасування нерівноправних угод і визнання їхньої незалежності. Після війни розпад колоніальної системи різко прискорився. Незважаючи на те, що причини падіння колоніального панування були своєрідними для кожної країни, студенти роблять спробу виокремити низку загальних причин, характерних для всіх колишніх колоній [3; 5].

Беручи до відома методичні рекомендації з вивчення теми «Основні тенденції розвитку країн Азії та Африки у постколоніальний період», студенти повинні охарактеризувати основні тенденції розвитку афро-азійського регіону після деколонізації, проаналізувати соціально-економічні та політичні зміни в країнах Сходу у постколоніальний період, з'ясувати суть національних пан ідеологій (панарабізм, панафриканізм, паназіатизм (паназійство), сіонізм, тюркізм (пантюркізм), панісламізм) [3].

Під час вивчення даної теми студентам варто звернути увагу на те, що розвиток державності і становлення сучасних політичних структур в країнах Сходу мають принципові відмінності від західних моделей. Ці відмінності були обумовлені різним характером розвитку капіталістичних відносин в метрополіях і залежних країнах. Підкреслити, що досягнення політичної незалежності країнами Сходу стало важливою віхою в їхньому розвитку. Однак всупереч сподіванням багатьох національних лідерів, сама по собі політична незалежність не врятувала від вікової відсталості та проблем, пов'язаних з колоніальною залежністю. Тому перед Сходом постали вкрай важливі завдання: модернізація і національно-державна інтеграція. Вирішити ці завдання допомагала державно-національна ідеологія, система концепцій і поглядів з питань державності, політичної влади і соціально-економічного розвитку [5].

У сучасних умовах навчального процесу великого значення набуває самостійна та індивідуальна робота студентів, спрямована не тільки на краще засвоєння ними фактичного матеріалу, а й на вміння самостійно аналізувати його та робити висновки та узагальнення. Велика кількість програмного матеріалу дисципліни «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» (60 год.) вивчається студентами самостійно, а, отже, потребує певних методичних рекомендацій з метою ефективнішого та якіснішого засвоєння матеріалу. Методичні рекомендації визначають об'єм матеріалу, який виноситься на самостійне вивчення в рамках конкретних тем курсу, основні навчальні проблеми, які повинен вирішити студент, методичні поради з організації самостійної навчальної роботи, проблемні питання для самоконтролю. До кожної теми подається перелік літератури, який носить рекомендаційний характер. Студент на власний розсуд може використовувати й іншу літературу чи інтернет-ресурси, але при цьому слід ґрунтовно, вповні розкрити зазначену тему. Рекомендується не обмежуватися лише суто теоретичним підходом до опанування навчального матеріалу, а, за можливості, звертати увагу на міжпредметні зв'язки: залучати до розгляду тих чи інших навчальних тем отримані раніше знання з інших навчальних дисциплін [3, с. 49–56].

Індивідуальна робота студентів під час вивчення дисципліни «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» має за мету більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Індивідуальна робота

узгоджується з лекційним курсом і проводиться за усіма основними темами. Індивідуальна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Результати самостійної та індивідуальної роботи студенти викладають у рефератах, есе, повідомленнях на семінарських заняттях, у мультимедійних презентаціях, у співбесідах з викладачем.

Загальний порядок оцінювання знань студентів за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань з курсу «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» доводяться викладачем до відома студентів на початковому етапі вивчення дисципліни. Виконання студентами тестових завдань і модульної контрольної роботи, як форм поточного контролю, є невід’ємною частиною контролю знань, що передує підсумковому контролю – заліку. До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю. Модульні контрольні роботи проводяться у тестовій формі. Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмінь студентів з того чи іншого модулю. Оцінювання знань проводиться за результатами підготовки до семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов’язкового виконання студентом модульної контрольної роботи.

Таким чином, навчальна дисципліна «Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» є однією з важливих в системі підготовки фахівців-істориків ОС «магістр». Для неупередженої оцінки подій минулого студентам необхідно добре уявляти цивілізаційний фундамент традиційних східних суспільств, їх орієнтацію, систему цінностей, пріоритети, структури, релігії, культурні традиції, менталітет. Період колоніалізму на традиційному Сході є певним ключем до розуміння розвитку як східної, так і західної цивілізацій, і в цьому полягає актуальність та необхідність його вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія країн Азії та Африки: Колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посіб. Київ: Либідь, 2010. 520 с.
2. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: навч.-метод. посіб. / упоряд.: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград, 2012. 191 с.; Колоніалізм в історії країн Сходу (Актуальні проблеми вивчення): навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Ковальков. Кіровоград, 2014.
3. Іржавська А. П., Терещенко Т. В. Колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.): навч.-метод. посіб. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2016. 100 с.; Іржавська А. П., Терещенко Т. В. Історія країн Азії, Африки та Латинської Америки нового часу: навч.-метод. посіб. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 416 с.
4. Кириченко В. П. Нова історія країн Азії, Африки та Латинської Америки. Київ: Либідь, 2002. 168 с.
5. Козицький А. М. Новітня історія Азії та Африки. Львів: Афіша, 2005. 430 с.
6. Капелюшний В. П. Колоніалізм. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 14. 767 с.
7. Константинов В. Ю. Колоніалізм. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т.* / редкол.: Губерський Л. В. та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. С. 343.
8. Поп І. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.). Київ: Академія, 2012. 376 с.
9. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. Київ: Либідь, 2007. 560 с.

REFERENCES

1. Holovchenko, V. I., Rubel, V. A. (2010). *Nova istoriia krain Azii ta Afryky: Kolonialnyi Skhid (kinets XIX – druha tretyna XX st.)*. [New history of countries in Asia and Africa: Colonial East (late 19th – second third of the 20th century): manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Kovalkov, O., Filoretov, V. (2012). *Zbirnyk dokumentiv z novoi istorii krain Azii ta Afryky*. [Collection of documents from the new history of Asia and Africa: educational and methodological guide]. Kirovohrad [in Ukrainian]; Kovalkov, O. (2014). *Kolonializm v istorii krain Skhodu (Aktualni problemy vyvchennia)*. [Colonialism in the history of the countries of the East (Actual problems of study): Educational and methodological guide]. Kirovohrad [in Ukrainian].
3. Irzhavska, A. P., Tereshchenko, T. V. (2016). *Kolonializm na tradytsiinomu Skhodi (XVII–XX st.)*. [Colonialism in the traditional East (XVII–XX centuries): educational and methodological manual]. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian]; Irzhavska, A. P., Tereshchenko, T. V. (2015). *Istoriia krain Azii, Afryky ta Latynskoi Ameryky novoho chasu*. [History of the countries of Asia, Africa and Latin America in modern times: educational and methodological manual]. Cherkasy: ChNU im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, V. P. (2002). *Nova istoriia krain Azii, Afryky ta Latynskoi Ameryky* [A new history of the countries of Asia, Africa and Latin America]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Kozytskyi, A. M. (2005). *Novitnia istoriia Azii ta Afryky* [Recent history of Asia and Africa]. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
6. Kapeliushnyi, V. P. (2014). Kolonializm [Colonialism]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Vol. 14 [in Ukrainian].
7. Konstantynov, V. Yu. (2004). Kolonializm [Colonialism]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia – Ukrainian diplomatic encyclopedia*. Kyiv: Znannia Ukrainy, T. 1, 343 [in Ukrainian].
8. Pop, I. I. (2012). *Nova istoriia krain Azii i Afryky (XVI – poch. XX st.)* [A new history of the countries of Asia and Africa (XVI – early XX centuries)]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
9. Rubel, V. A. (2007). *Nova istoriia Azii ta Afryky: Postserednovichnyi Skhid (XVIII – druha polovyna XIX st.)*. [New History of Asia and Africa: The Post-Medieval East (XVIII – second half of the XIX centuries): study guide]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].